

Sumqayıt hadisələri 1988

Dövri mətbuat 1999-cu il

Mündəricat

- ❖ Sumqayıt hadisələrinin görünən və görünməyən tərəfləri **S. 2**
- ❖ Sumqayıtın ilk şəhidləri Onları tanıyın və unutmayın **S. 4**
- ❖ Üzeyir Kərimov. Erməni diplomatı İran qəzetində öz ölkəsinin
təcavüzkar siyasətini təbliğ edir **S. 5**
- ❖ Ələsgər Cabbarov. Yubileyə az qalır Fevral hadisələri isə
hələ də hüquqi qiymətini almayıb **S. 6**
- ❖ Elman Qədirlı, Xəlil Cabbarlı. Sumqayıt hadisələrini xatırlayarkən **S. 8**
- ❖ Sumqayıt hadisələri: 28-dən 29-a keçən gecə **S. 10**

Sumqayıt hadisələrinin görünən və görünməyən tərəfləri

1988-ci ilin 28-29 fevral günlərinin yaranma səbəbləri barədə çox yazılıb, çox danışılıb. Lakin onun ağrı-acısını yaxından hiss etmiş, düşmən qüvvələrlə üz-üzə dayanmış adamlar, illər ötsə də ermənilərin və ermənipərəst dairələrin əvvəlcədən düşünülmüş ssenariləşdirilmiş təxribatlarının nəticəsi olan bu hadisə barədə həyəcansız danışa bilmirlər. Sumqayıtın üstünü qara duman alanda vəzifə başında, bu hadisələrin bir növ içində olan adamlardan biri də şəhər telekommunikasiya qovşağının rəisi Mehman Öməröv idi. Sumqayıt hadisələrindən 11 il sonra da Mehman Öməröv o çətin günləri barədə danışarkən həyəcanını gizlədə bilmir. “Sumqayıt”ın əməkdaşı ilə söhbət zamanı o, fevral hadisələrinin görünən və görünməyən tərəflərini açıqlayaraq demişdir:

Fevral hadisələri barədə çox araşdırmalar aparılıb, müxtəlif rəylər söylənilib. Həmin vaxtdan xeyli keçsə də, gözümün qarşısında baş verən hadisələrə, açığı indiyədək siyasi qiymət verilməməsi haqlı narahatlıq hissi doğurur. Axtarışlar aparmağa, yeni-yeni sənədlər toplamağa mənə elə bir ehtiyac da yoxdur. O günlərin canlı şahidləri bizik. Bütün özbaşınalılar gözümün qarşısında baş verib.

Fevral hadisələri ermənilərin və ermənipərəst dairələrin fitvası və ssenarisi ilə həyata keçirilirdi. Eduard Qriqoryanın başçılıq etdiyi cinayətkar qrupun üzvləri tərəfindən törədilən qanlı əməllər sumqayıtlıların adına yazılırdı. Sumqayıtda baş vermiş hadisələrlə əlaqədar məhkum olunmuş şəxslərin bağışlanması və onların üzərindən məhkumluğun götürülməsi haqqında respublika prokurorluğunun qəbul etdiyi qərar da çox şey açıqlanır. Xüsusi komissiyanın respublika prokurorluğu üçün hazırladığı sənədlərdə göstərilirdi ki, fevral hadisələri ilə bağlı keçmiş SSRİ prokurorluğunun istintaq qrupu Sumqayıtda baş vermiş iğtişaşlar üzrə təhqiqat, ibtidai istintaq və məhkəmə istintağı zamanı qeyri obyektivliyə yol vermişdir. İstintaq aparılarkən zorakılıq, hədə-qorxu və digər qanunsuz üsullar tətbiq olunmuş, bir sıra hallarda sumqayıtlılara qarşı əsassız ittihamlar irəli sürülmüşdür.

Yeri gəlmişkən, imperiya əsgərlərinin döyüb birdəfəlik əlil etdikləri 28 yaşlı Azər barədə keçən il “Sumqayıt”ın səhifəsində dərc olunmuş “Məni görənlər ağlasın” sərəlvəhəli yazının müəllifi şair Əvəz Mahmud Lələdağ haqlı olaraq imperiya rəhbərlərinin ermənipərəst siyasətini, onları dəstəkləyən o zamankı aciz başçılarımızı ittiham edir, bu şəhər qüvvələrin yaramaz əməllərinin qurbanı olmuş günahsız, zavallı gənclərimizin acı taleyi üçün göz yaşını tökür, ağrı deyir.

Başqa sumqayıtlılar kimi daim xoş arzularla yaşayan Dadaş Balaş oğlu Xudatov, Vəkil Kərim oğlu Babayev, Surxay Valeh oğlu Əliyev, Natiq Yadulla oğlu İsgəndərov, Canpolad Məhyəddin oğlu Orucov da imperiya ordusu əsgərlərinin əli ilə qətlə yetirilmişdilər. Yüzlərlə sumqayıtlı işgəncələrə məruz qalmış, neçə-neçə gənc imperiya həbsxanalarına atılmışdı.

28-29 fevral hadisələri rabitəçilər üçün xüsusilə dözülməz olmuşdur. Təxribat xarakteri daşıyan bu hadisələr heç vaxt Sumqayıt rabitəçilərinin yaddaşından silinməyəcəkdir.

Fövqəladə hallarda telefon xətləri həddən artıq yüklənir. Müvafiq tədbir görülməsə ATS sıradan çıxıb bilər. Təlimata görə isə 9000 nömrəlik ATS-də eyni vaxtda 820 zəng etmək olar. Məhz bunu nəzərə alaraq şəhərdə, heç olmasa, vacib obyektlərdə, idarə və təşkilatlarda rabitə xidmətini təmin etmək üçün mümkün tədbirlər görülməli idi. Bu səbəbə görə də həyati əhəmiyyətli idarə və təşkilatlar,

sənaye müəssisələri müstəsna olmaqla, başqa telefonları növbə ilə xətlərdən açmaq lazım gəlirdi. Erməni şovinistlərinin imperiya paytaxtındakı havadarları isə bu tədbirdən də öz çirkin məqsədləri üçün istifadə etməyə cəhd göstərirdilər. Telekommunikasiya qovşağının rəhbəri kimi mən SSRİ prokurorluğu və mərkəzdəki digər inzibati orqanlar qarşısında cavab verməli oldum.

Həmin il Moskvada xalqımıza qarşı yönəldilmiş çox dəhşətli, hədsiz dərəcədə məkrli bir məhkəmə prosesi gedirdi. Günahsız bir gənc – sumqayıtlı Əhməd Əhmədov ermənilərlə və onlara qulluq edən qüvvələrlə üz-üzə dayanmışdı.

İndiki kimi xatırlayıram. Noyabrın 10-da Moskvada SSRİ Ali Məhkəməsində qeydiyyatdan keçdikdən sonra məni məhkəmə salonuna gətirdilər. Salonun sol tərəfi ermənilərlə dolu idi. Onların çoxusunu tanıyırdım. Bu adamlar uzun illər şəhərimizdə rahat, firavan ömür sürmüşdülər. Azərbaycanlılar bu insanlara özlərinə məxsus xətir-hörmət göstərmişdilər. Adi sözlə təsvir edə bilmədiyim bu məhkəmə oyununda ermənilər az qala zavallı gənci parçalamaq istəyirdilər. Salonun sağ tərəfində isə heç kim gözə dəymirdi. Məni həmin boş yerdə əyləşdirdilər. Heç bir günahı olmayan, ittihamçılar dəridən-qabıqdan çıxsalər da günahını sübuta yetirə bilmədikləri, əvvəlcədən ölüm cəzası hökmü verilmiş azərbaycanlı gəncin məhkəməsində cəmi 4 azərbaycanlı iştirak edirdi. Bu mənəzərəni adi sözlə təsvir etmək imkan xaricindədir.

Əhməd Əhmədova ölüm cəzası verildi. Amma bu da erməniləri sakitləşdirmədi. Onlar yeni-yeni qurbanlar tələb edirdilər. O dövrdə respublikamıza rəhbərlik edən şəxslər isə ağızlarına su alıb dayanmışdılar. Sumqayıt hadisələrinə siyasi qiymət verilməsi üçün adi təşəbbüs belə göstərmirdilər. Ermənilər isə sakitləşmir, Sumqayıt hadisələri baş verən gündən dərhal sonra Xankəndində ucaldıqları abidə önündə mitinqlər təşkil edir, özlərinin törətdikləri cinayət əməllərinin foto-şəkillərini dünya ölkələrində yaymaqla Sumqayıtın təmiz adına ləkə vurmaq üçün hər cür üsuldan istifadə edirdilər.

Nəhayət, bir neçə il keçdikdən sonra Sumqayıt hadisələrinin görünən və görünməyən cəhətlərinin araşdırılması istiqamətində müəyyən işlər görüldü. Fevral faciəsi qurbanlarına şəhidlik statusu verildi. Amma bu faciə ilə bağlı hələlik qaranlıq məsələlər də çoxdur. Vaxtilə hüququ tapdalanmış bir çox adamlara hələ də mənəvi təskinlik verilməyib.

Sumqayıtda törədilmiş hadisələrin on illiyi münasibətilə keçən il “Xəzər” səhmdar cəmiyyətinin akt zalında ümumşəhər toplantısı keçirildi, Sumqayıt hadisələrinin görünən və görünməyən tərəfləri araşdırıldı, Fevral hadisələri şəhidlərinin xatirəsi yad edildi. Törədilmiş hadisələrə siyasi qiymət – o cümlədən Moskvada güllələnmə cəzasına məhkum olunub qətlə yetirilmiş Əhməd Əhmədova bəraət verilməsi barədə Milli Məclisə müraciət qəbul olundu. Amma çox təəssüf ki, fevral hadisələrinin 11 illiyi tamam olduğu bur vaxtda da hələlik bu müraciət cavabsız qalıb.

Sumqayıt hadisələrinə siyasi qiymət verilməli, əməkçilər şəhərinin, onun sakinlərinin məruz qaldıqları mənəvi, cismani əzablar üçün bilavasitə günahkar olan, cavabdehlik daşıyan qara qüvvələr aşkara çıxarılmalı, layiqincə cəzalandırılmalıdırlar.

“Sumqayıt” 27 fevral 1999

Sumqayıtın ilk şəhidləri Onları tanıyın və unutmayın

Düz on bir il əvvəl Sumqayıt özünün ən ağır günlərini yaşadı. Erməni fitnəkarlarının törətdikləri qarışıqlıqlar sumqayıtlıları sınağa çəkdi. Bu qarışıqlıqlar zamanı şəhər özünün beş övladını itirdi. Onlar sumqayıtın ilk şəhidləri oldular. Onları tanıyın və unutmayın :

VƏKİL BABAYEV

1940-cı ildə Masallı rayonunun Sığdaş kəndində dünyaya göz açmışdı. Uşaqlıq illərini öz kəndlərində keçirmişdir. Sonralar taleyini Sumqayıtla bağlamışdı. Məişət kimyası zavodunda işləyirdi. Beş övlad atası idi.

SURXAY ƏLİYEV

Sumqayıt hadisələri baş verəndə Surxayın cəmi 17 yaşı vardı. Məktəbli idi. 5 saylı məktəbin buraxılış sinfində təhsil alırdı. Ağına belə gəlməzdi ki, arzularının çiçəkləndiyi bir dövrdə imperiya tanklarının tırtılları altında qalacaq.

CANPOLAD ORUCOV

Ömrünün 23-cü baharında həyatla vidalaşmalı oldu. Sisyan rayonunda dünyaya göz açmış Canpolad ermənilərin təcavüzü nəticəsində ailələri ilə birlikdə Saray qəsəbəsinə köçmüşdü. Neft və kimya institutunda təhsil alırdı.

NATIQ İSGƏNDƏROV

1965-ci ildə İmişli rayonunda doğulmuşdu. Sumqayıtdakı evtikmə kombinatında rəngsaz kimi əmək fəaliyyətinə başlamışdı. O, həm də, İnşaat Mühəndisləri İnstitutunun axşam şöbəsində təhsil alırdı.

DADAŞ XUDATOV

1942-ci ildə Yardımlı rayonunda anadan olmuşdu. Metallurq peşəsini seçmişdi. Dörd övlad atasıydı. Fevral hadisələri zamanı həmişə olduğu kimi, əmək növbəsində çalışırdı. Ertəsi gün öz ailəsinə - körpələrinin yanına qayıdarkən faciə ilə üzləşməli oldu.

“Sumqayıt” 27 fevral 1999

Erməni diplomatı İran qəzetində öz ölkəsinin təcavüzkar siyasətini təbliğ edir

Ermənistanın İrandakı müvəqqəti işlər vəkili Qarnik Badalyanın Tehranda çıxan “Rəsəlat” qəzetində dərc olunmuş müsahibəsində söylədiyi bəzi fikirləri həmin qəzetin bir gün sonrakı nömrəsində özünün təkzib etməsi barədə məlumat vermişdik. Bu günlərdə erməni diplomatına yenidən meydan verən “Rəsəlat” qəzeti bu dəfə onunla Qarabağ mövzusunda ətraflı söhbət aparmışdır. Məsələ ilə bağlı sualların hər birinə erməni riyakarlığı ilə cavab verən Q. Badalyan Qarabağın Azərbaycan dövlətinin tərkib hissəsi olduğunu nəinki dilinə belə gətirmir, əksinə, mövcud böhranın “ədalətsiz bir əməlin nəticəsi” olduğunu iddia edərək, böhtançı fikirlər söyləməkdə çəkinmir.

Ermənilərə həmişə himayədarlıq etmiş Qorbaçovun “perestroikasının” erməni xalqına bir sıra azadlıqlar bəxş etdiyini Qarabağ ermənilərinin “öz hüquqlarını əldə etmək imkanı qazandıqlarını” söyləyən diplomat məhz Qorbaçov kimilərin köməyi və dəstəyi ilə ermənilərin 1 milyondan çox soydaşımızı doğma ata-baba yurdlarından qovduqlarını və qaçqın vəziyyətinə saldıqlarını, ərazilərimizin 20 faizdən çoxunu işğal etdiklərini, torpaqlarımızda törətdikləri ağır cinayətləri, əsrin ən böyük faciəsi olan Xocalı soyqırımını sanki unudaraq, İran oxucularına Bakı və Sumqayıt hadisələri barədə olmanın yalanlar danışır.

Q. Badalyan Dağlıq Qarabağın “həm Ermənistan, həm də Azərbaycan tərəfindən müştərək idarə olunması” barədə ağılsız təklifdən söhbət açaraq digər tərəfdən, öz ölkəsinin danışıqlara qeyd-şərtsiz başlamağa tərəfdar olduğunu bildirir. Halbuki, ermənilərə də yaxşı bəllidir ki, ATƏT-in Lissabon zirvə görüşündə iştirak edən bütün dövlətlər (Ermənistandan başqa) Qarabağ münaqişəsinin sülh yolu ilə həlli barədə 3 prinsipi qəbul etmiş və həmin prinsiplər danışıqların əsasını təşkil etməlidir.

Diplomat məsələnin çətin həll olunacağı təqdirdə Ermənistan üçün çoxlu problemlərin meydana çıxacağını söyləyir və bəyan edir ki, “Ermənistan iqtisadi blokadada olmasına baxmayaraq Qarabağa göstərdiyi yardımı azaltmayacaqdır”.

Başqa dövlətin torpağını ələ keçirməyi normal hesab edən Ermənistan diplomatı daha sonra oxucuların diqqətini cəlb etmək üçün “münaqişənin həllində İranın mövqeyinin tam müsbət olduğunu söyləyərək bildirir ki, İranın tarazlaşdırma siyasəti, bitərəf mövqeyi təkcə Qarabağ məsələsinin deyil, bütün məsələlərin həllinə müsbət təsir göstərir”.

Erməni diplomatının İran qəzetinin səhifələrində verdiyi müsahibə öz ölkəsinin hamıya bəlli olan təcavüzkar siyasətinin təbliğindən başqa bir şey deyildir.

Üzeyir Kərimov

“Xalq qazeti” 27 fevral 1999

Yubileye az qalır **Fevral hadisələri isə hələ də hüquqi qiymətini almayıb**

Millətin tarixində elə yaralar olur ki, onların ağrı-acısı zaman keçdikcə daha dərinə işləyir, illər ötür, qaysaqılanmaq əvəzinə daha da şiddətlə közərir, 1988-ci ilin fevralında Sumqayıta vurulan yara da məhz bu qəbildən olan ağrılarımızdandır. Sumqayıt hadisələri kimi bəlalara düçar olmağımıza səbəb unutulmazlığımız, iki əsrdən bəri başımıza gətirilən müsibətlərə lazımı qiymət verə bilmədiyimiz, fürsət düşən kimi qanımızı içməyə hazır olan erməni millətçilərini ocağımızın başına keçirməyimiz və ifrat dərəcədə “beynəlmiləçiliyimizdir”. Yeri gəlmişkən, Sumqayıt hadisələrinin ildönümü ərəfəsində bu gözəl şəhərin sakinləri ilə söhbətlərimizin əksəriyyətində bu motivlər vurğulanırdı.

Rabitəçi Mehman Öməröyün dediklərindən:

Normaya görə 9 min nömrəlik ATS-lə birdəfəyə 820 zəng vurmaq mümkündür. Odur ki, həddən artıq zəng vurulacağı ehtimal olunanda (təbii fəlakət, iğtişas, müharibə və s.) stansiya sıradan çıxmasını deyər təcili tədbirlər görülməlidir. Sumqayıt hadisələri zamanı biz də bu cür tədbirlərə əl atdıq. Və bundan sonra başıma çox müsibətlər gəldi. Məni Moskvaya dindirməyə apardılar. Guya, həmin tədbirlər ermənilərin kütləvi qırğını üçün həyata keçirilmişdir. Sorğu-sual çox çəkdi. Nəhayət, SSRİ Prokurorluğu cinayətkar olmadığımı etiraf etdi. Bu öz yerində, amma ikinci dəfə Moskvaya SSRİ Ali Məhkəməsinə çağırıldım. Sumqayıt hadisələrinin guya ən əsas təşkilatçılarından olan Əhməd Əhmədovun məhkəməsində dindirilməli idim. Məhkəmə salonuna girəndə heyretə gəldim. Salon iki yerə bölünmüşdü. Ortada əli avtomatlı əsgərlər düzülmüşdü. Zəlin sol tərəfində iynə atsaydın yerə düşməzdə. Əhməd Əhmədovu ifşa etmək üçün ermənilər göz-gözə dayanmışdılar. Bizim üçün ayrılan sol tərəfdə isə məndən başqa heç kim yox idi. Bir qədər sonra Əhməd Əhmədovun valideynləri də gəldi. Bəli, salonda bizdən başqa bir nəfər də azərbaycanlı yox idi. Halbuki, Moskvada yaşayan soydaşlarımızın məhkəmə prosesindən xəbərləri vardı. Bax, beləcə bir qədər sonra ölümə məhkum olunacaq soydaşımızın məhkəməsinə, adı tamaşaçı da olsa, gələn olmadı.

Hadisələrin dalğası sönməmiş daha bir biganəliklə üz-üzə qaldım. Məni SSRİ DTK-nın əməkdaşları kabinetimdən götürdülər. Tələb qəti idi: hər şeyi boynuma almalı və əlli ayaqlı getməliydim. Amma dünya yaxşılarından, hər şeyin üzünə dik baxmaqdan qorxmayanlardan xali deyilmiş. Xeyli sorğu-sualdan sonra işə qarışan Sumqayıt partiya komitəsinin birinci katibi Zülfü Hacıyev, şəhərin prokuroru İsmət Qayıbov məni xilas etdilər. Onların hər ikisinin faciəvi ölümü indi də ürəyimi göynədir. Allah onlara rəhmət eləsin...

“Sumqayıt” şəhər qəzetinin baş redaktoru Kamran Hacıyev deyir:

-1988-ci il fevralın əvvəllərində informasiya qıtlığı olsa da, şəhərimizin üstündə qara buludlar oynayırdı. Yuxarılardan göstərişlər alırdıq ki, beynəlmiləçilikdən çoxlu yazılar verək. Ermənilərin Sumqayıtın siyasi, iqtisadi, sosial həyatında fəal iştirakından, fəxri Sumqayıt sakini ermənilərdən yazdıq... və bir də gözüümüzü açıb özümüzü məlum Sumqayıt hadisələrinin içində gördük. Həmin olaylardan yadda qalanı o oldu ki, sinəmizi ermənilərə sipər etdik. Azərbaycanlı bir qadının erməni ailələrini evlərində gizlədib “ana südünü, ana namusunu tapdayıb keçə bilərsiniz” deyər heç kəsi içəriyə buraxmadığını gördük. Bəli, həmin anlarda ermənləri erməni faciəsindən qoruyub sağ-salamat aradan

çıxarmalarının şahidi olduq. Sonralar SSRİ-nin rəhbərlərindən biri deyəcəkdir: “Əgər azərbaycanlılar fədakarlıq göstərib sinələri qabağa verməsəydilər, şəhərdə daha çox qırğın olacaqdı”.

Onu da deyim ki, həmin məqamlarda Sumqayıtda olan rus ordusu komandirləri hadisələri yatırtmaq üçün heç bir təşəbbüs göstərmirdilər.

Yalnız səhəri gün “cana” gələn imperiya əsgərləri ağır silahlarla dinc əhalinin üstünə yeridilər. Fevralın 29-da Vəkil Babayev, Cənopolad Orucov, Dadaş Odasov, Yaşar Qasimov və Surxay Əliyev dünyada şəhər imperiyası kimi tanınan SSRİ ordusunun ağır texnikasının tırtılları altında həlak oldular....

Sumqayıt hadisələrinin ağrı-acısını canından keçirənlərdən biri Ağamirzə Əhədov 28-29 fevral günlərində gözü ilə gördüyü bir epuzodu danışdı:

-Fevralın 28-də günortadan sonra Mərkəzi bazarın giriş darvazasından sonu görünməyən insan axını bazara daxil oldu. Guya erməni millətindən olan adamları ovlamaq istəyirdilər. Amma bazarın piştaxtalarında daşı daş üstə qoymadılar. Öndə gedəni dərhal tanıdım. Boruyayma zavodunda görmüşdüm. Eduard Qriqoryan idi. Kütlə bazarı talan eləyib, başqa istiqamətə üz tutdu.

Biz polislə birlikdə bazarda və həndəvərdə olan erməniləri bir otaqda gizlətdik. Bazarda malı olanların hansı ünvanla gedəcəklərini qeydə aldım. Sonra onların mallarını ticarət şəbəkələrinə satıb, pullarını həmin ünvanlara göndərdik.

Bəli, xəritələrə kiçik nöqtə kimi düşən Sumqayıt sözü gedən hadisələrdən sonra dünyada ekstremistlər məskəni kimi tanındı. Respublikamızın o zamankı rəhbəri, Baş Prokurorluq hadisələri ayıq başla təhlil etmək, onu törədənləri aşkara çıxarmaq və əsl həqiqəti dünyaya car çəkmək əvəzinə, şəhərin rəhbərlərini qurban verdilər, 500 nəfərə yaxın günahsız sumqayıtlının “ədalət” məhkəməsinə çəkilməsinə qol qoydular. Sonrakı hadisələr o zamankı respublika rəhbərlərinin fərsizliyini tamamilə üzə çıxartdı. Yaxşı ki, xalqımızın müdrik oğlu H. Əliyev hakimiyyətə qayıdıandan sonra Sumqayıt hadisələrində həlak olanlara şəhidlik statusu verdi. Sumqayıtlılar şəhərin 50 illiyinə kimi fevral hadisələrinə hüququ qiymət veriləcəyi, beynəlxalq aləmdə qara ləkənin şəhərin üstündən birdəfəlik götürüləcəyi arzusuyla yaşayırlar.

Ələsgər Cabbarov

“Xalq qazeti” 28 fevral 1999

Sumqayıt hadisələrini xatırlayarkən

Həmsöhbətimizin xatirələri bizi 1 il əvvələ qaytarır. Yaddaşı təzələməyə həqiqətən böyük ehtiyac var. Başımıza açılan böyük oyunu, dəhşətli faciəni az qala unutmuşuq. Halbuki Sumqayıt hadisələri hələ öz dəqiq ictimai-hüquqi qiymətini almayıb, faciənin günahsız qurbanlarına bəraət verilməyib.

Bu yaxınlarda həmin dövrlərdə nəşr olunan bir sıra qəzetləri nəzərdən keçirərkən Sumqayıt hadisələri ilə bağlı maraqlı faktlarla, konkret adlarla rastlaşdıq. Və bəzi məqamlar üzərinə qayıtmağı vacib saydıq.

Həmin vaxtlar keçmiş ittifaq DİN və DTK üzvlərinin, keçmiş SSRİ hərbi prokuroru Katusevin Azərbaycana gəlişi, Qalkin familiarlı qatı ermənipərəst bir şəxsin istintaq-əməliyyat qrupuna rəhbər təyin olunması böyük siyasi oyun, strateji xəttin davamı idi. O vaxt yüzlərlə, minlərlə günahsız adam, əksərən də gənclər həbsxanaya salınır, onlara uzun müddətli həbs cəzası kəsilir və hətta güllənirdilər. Təəssüf ki, hüquq- mühafizə, məhkəmə orqanlarında çalışan bəzi azərbaycanlılar kiməsə xoş gəlmək naminə zorakılığa, saxtakarlığa göz yumur, qondarma ittihamlar irəli sürürdülər... Bir fakta nəzəri cəlb edək. “Meydan” qəzetinin 2 sentyabr 1992-ci il tarixli sayında dərc olunmuş “Sumqayıt hadisələri”nə dair məqaləsində oxuyuruq: “Keçmiş respublika prokuroru İlyas İsmayılov Rusiya məhkəmələrindən bir neçəsinin cavanlarımıza bəraət verilmələri barədəki ədalətli hökmlərinə protest vermiş və həmin cavanların həbsini tələb etmişdir”.

Əlbəttə, respublikanın keçmiş rəhbər işçilərinin də millətimize qarşı qərəzli mövqe tutduğu, Moskvanın müti, buyruq qullarına çevrildiyi bir şəraitdə bu haqsızlıqlara qarşı çıxmaq, günahsız oğullarımızı irticanın pəncəsindən xilas etmək çox böyük cəsarət tələb edirdi. Vətəni, torpağını, onun övladlarını sevən, haqsızlıqlara qarşı dözməyərək öz haqq səsinə ucaldan, öz işi ilə bu çətin günlərdə nümunə gözləyən oğullardan biri də o vaxt Sumqayıt Şəhər Xalq Məhkəməsində xalq hakimi işləyən, hazırda isə Bakı şəhər Məhkəməsinin hakimi Əli Rzayevdir. Azərbaycanlı adını uca tutan, öz borcunu şərəf və ləyaqətlə yerinə yetirən Əli Rzayev günahsız adamların həbsxana kameralarında çürüməsinə imkan verməmiş, neçə-neçə saxta ittihamları rədd etmişdir. Baxmayaraq ki, o vaxt bəzi xalq hakimləri yuxarıların göstərişi ilə öz vicdanlarına zidd yol verirdilər. Yuxarıda adını çəkdiyimiz həmin məqaləyə bir daha müraciət edək. Sumqayıt şəhər xalq hakimləri partokratların, Respublika Prokurorluğu, Daxili İşlər Nazirliyi rəhbərliyinin təzyiqi ilə milis şöbələrində və təcridxanalarda onlara nahaqdan iş kəsirdilər. Əli Rzayev isə yuxarıların sifarişini yerinə yetirmədiyinə görə o vaxtı ədliyyə naziri Ə.Orucovun rəhbərliyi ilə keçirilən iclasda tənqidə məruz qaldı. Həmin günləri Əli müəllim belə xarakterizə edir: ”Hakimin səhv etmə haqqı yoxdur. O günlər mən öz üzərimdə daha böyük məsuliyyət hiss edirdim. Çünki bu hadisələr zamanı nəinki az-çox günahı olanlar, hətta təqsirsiz insanlar belə nahaqdan həbs olunurdu. Cavanları ucdantutma maşınlarla doldurub Bayıl türməsinə salmışdılar. Mən tutulanları dindirərkən onlara sual verirdim: “Səni niyə bura gətiriblər”. Biri dedi ki, evdə çörək yox idi, düşdüm almağa tutub gətirdilər bura. Digəri isə cavab verdi ki, anam qardaşımın dalınca bağçaya göndərmişdi, küçəyə çıxan kimi tutdular.

Bütün ittihamlar cəfəng faktlar üzərində qurulmuşdu. Moskvanın iki DTK üzvü dindirməyə nəzarət edirdi. Mən günahı olmayan 40 nəfəri azad etdim. Rəhbər işçiyə oxşayan bir rus acıqla dedi: “Sənin yerin orda yatanların arasındadır”. Soruşdum ki, axı sən kimsən? Sən demə, Moskva şəhər Cinayət Axtarış İdarəsinin rəisi imiş. Beş il Kostroma şəhərində müstəntiq işləmişdim. Odur ki,

qəzəbimi boğa bilmədim: “Siz orda öz ruslarınızı da bu cür nahaqdan mühakimə edirsiniz?” Bir yaşlı polkovnik vardı. Məni qucaqladı, mən fəxr edirəm ki,- dedi, - sən vəzifəni itirməkdən qorxmursan?”

Təəssüf ki, nəinki V.S.Qalkinin rəhbərlik etdiyi istintaq qrupu, hətta İ.İsmayılov başda olmaqla hüquq-mühafizə işçiləri günahsız adamların həbsə alınmasına, onlara qarşı yalan ittihamlar quraşdırılmasına rəvac verirdilər. Onlardan guya cinayət qərətlərində iştirak etmələri barədə zorla “ifadələr” alırdılar. Moskvaya yarırdılar. Mən İlyas İsmayılovdan soruşmaq istəyirəm. Sən o vaxt respublika prokuroru işləyirdin. Vəzifən sənin üçün əziz idi, onun üçün qorxurdun? Mənim üçün də hakimlik vəzifəsi əziz idi. Amma vicdanımın əleyhinə gedə bilməzdim. Bəs siz niyə vəzifənizə görə hər şeyi qurban verdiniz?

O günlər məhkəmələr üzərində də nəzarət qoyulmuşdu. Məcbur edirdilər ki, günahsız adamlar barədə cinayət hökmü çıxarılsın. Ucdantutma milis işçilərinə, xüsusən də zabitlərə saxta protokollar yazdırıb gətirdilər ki, hakimlər qol çəksin. Təəssüf ki, hakimlər onların təqsiri barədə heç nə bilmədikləri halda, bu protokolları gözüyumulu, soruşmadan imzalayırdılar. Həmin dövrdə insan hüquqları kobud sürətdə tapdalanırdı. Bu, xalqın milli faciəsi, böyük dəhşət idi. Yadımdan çıxmır. Hakimlər birləşib üstümə düşürdülər. Səni işdən, partiyadan çıxaracaqlar, qorxmursan deyirdilər. Mən bir şeyi həmişə uca tutmuşam. İnsan öz millətinə qənim kəsilə bilməz, hakim isə ədalətin tərəzisini əyib bilməz.

“Sərbəst düşüncə” qəzetinin 24-30 aprel 1993-cü il tarixli nömrəsində “Bir hakim tanıyıram” sərlövhəli bir məqalə dərc olunub. Həmin yazıda Əli Rzayevin Sumqayıt hadisələri ilə bağlı fədakarlığından bəhs olunur. Məlum olur ki, hakim Ə .Rzayev erməninin qulağının kəsilməsində təqsirli bilinən Şakir adlı bir gənci nahaq ölümün pəncəsindən xilas edib. Sübut edib ki, həqiqətdə erməninin qulağını elə öz erməni kəsibmiş ki, milli zəmində haray qopartsın. Beləliklə, Şakir azad edilib. Belə faktlar saysız-hesabsızdır.

Nə etmək olar? O vaxtkı respublika rəhbərləri, səlahiyyətli şəxslər əslində xalqa,Vətənə xəyanət etdilər. Amma yaxşı ki, Vətənin Əli Rzayev kimi mərd, heç nədən çəkinməyən oğulları öz çiyinlərini bu yükün altına verərək imkanları daxilində bacardıqlarını əsirgəmədilər.

Əli Rzayev deyir: Sumqayıt faciəsi hər tərəfli təhqiq olunmalı, xalqa dürüst məlumat verilməlidir. Bu faciəyə-günahsız adamların incidilməsinə, həbs olunması və güllələnməsinə bais olan vəzifəli şəxslər üzə çıxarılıb xalqın mühakiməsinə verilməlidirlər. Təəssüf ki, onların bir çoxu, Vətəni, xalqı satanlar, Moskvanın qabağında quyruq bulayanlar cəzasız qalıb, belələrinin cəzasızlığı Vətənin sabahı üçün də təhlükədir. Bütün bunlar diqqətlə araşdırılmalı, hər kəs öz layiqli cəzasına çatmalıdır.

**Elman Qədirli,
Xəlil Cabbarlı.**

“Respublika” 28 fevral 1999

Sumqayıt hadisələri: 28-dən 29-a keçən gecə

1988-ci il Sumqayıt hadisələrini araşdıran, bu barədə film çəkənlərdən biri jurnalist-filoloq Eyrüz Məmmədovdur. Keçən il həmin mövzuda onun "28-dən 29-na keçən gecə" adlı kitabı nəşr olunmuşdur. Kitabda müəllif Sumqayıt hadisələri ilə, onu törədənlərlə bağlı öz fikir və mülahizələrini oxucularla bölüşür. Həmin kitabdan bir parçanı oxuculara təqdim edirik

Casus Yakovlev və provokator Kryuçkov

SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin sabiq sədri Vladimir Kryuçkovdan müsahibə almaq olduqca çətin idi. Elə bil iş tilsimə düşmüşdü. Görüş yeri təyin olundu, gəlmədi. Telefon zənglərinə özü yox, köməkçisi cavab verirdi. Onu bizimlə də calaşdırmırdılar. Demək olar ki, əlimizi ondan üzmüşdük. Əgər həmin vaxtlar Rusiya Kommunist partiyasının qurultayı keçirilməsəydi, yəqin ki, naümüd geri qayıdacaqdıq. Davud Elçinlə birlikdə həmin qurultayda iştirak etmək üçün vasitəçi axtarırdılar. Çünki hər adamı ora buraxmırdılar. Uzun danışıqlardan sonra, daha dəqiq desək, göy əskinazların köməyi ilə forumda iştirak etmək mümkün oldu. Kryuçkov çəkiliş qrupunu orada görəndə əsəbiləşdi. Nə qədər təşəbbüs göstərildisə, mümkün olmadı.

-Axı siz Azərbaycana nə üçün müsahibə vermək istəmirsiniz?

Kryuçkov tərs-tərs Davudu süzüb dedi:

-Azərbaycan dünya xəritəsində nöqtə boyda bir ölkədir. Mən belə kiçik dövlətlərə müsahibə vermərəm. Ona görə də bir daha məni narahat etməyin.

Doğrusu, onun cavabını təhqir kimi qəbul elədik. Rus şovinizmi burada da özünü göstərdi. Onun cavabını belə qoymaq olmazdı. Nəyin bahasına olursa-olsun, həmin adam dediyi nöqtə boyda kiçik dövlətin nümayəndələrinə müsahibə verməli idi. Bəs necə? Davud çox götür-qoy etdikdən sonra ona belə bir söz atdı:

-Yoldaş Kryuçkov, sizi provokator adlandırırlar.

Kryuçkov zala doğru gedirdi. Davudun səsinə eşidən kimi bir anlığa dayandı.

Davudun sözü deyəsən onu tutmuşdu. Hirsli-hirsli soruşdu:

-Nə dediniz?

Davud sözünü təkrarladı.

-Sizi provokator adlandırırlar.

-Kim adlandırır? - qəzəbindən az qala alışıb yanacaqdı.

-Aleksandr Nikolayeviç Yakovlev,- deyə Davud cavabını dəqiqləşdirdi.

-Yakovlev? Nə vaxt? Harada?

Biz ondan müsahibə götürmüşdük. Biz sizin "Посол беды" məqalənizi oxumuşuq. (Məqalə 1993-cü ilin fevralında "Советская Россия" qəzetində dərc olunmuşdur. Kryuçkov orada Yakovlevin Amerikanın Mərkəzi Kəşfiyyat İdarəsinin cəsusu olduğunu sübut etdi). SSRİ-nin dağıdılmasında Yakovlevin əli olduğunu bilirik. Lakin o, bunu etiraf eləmir və sizi provokator adlandırır. Mən istəyirəm ki, siz bunu təkzib edəsiniz. Azərbaycan tamaşaçıları üçün sizin fikriniz maraqlı və qiymətlidir.

Kryuçkov Davudu diqqətlə dinlədikdən sonra dedi:

-Yaxşı, qoşun kameralarınızı.

Çəkiliş başlandı. Kryuçkov 1991- ci ilin qiyamına qədər ölkədə gedən ictimai-siyasi proseslər haqqında, ölkədəki vəziyyət, müxtəlif qurumların qarşındurması, xarici dövlətlərin kəşfiyyat idarələrinin SSRİ-nin ərazisində apardığı provokasiyalar və sair haqqında məlumat verdi. Qorbaçovun ikitərəfli oyun oynadığını, ən yaxın silahdaşlarını satdığını xüsusilə vurğuladı.

-SSRİ Müdafiə Nazirliyi, Daxili İşlər Nazirliyi və Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsi dövlət çevrilişi etmək niyyətində olsaydı, onu həyata keçirmiş olardı. Bəs nə üçün ölkənin mühüm obyektləri nəzarətə götürülmədi? Kütləvi həbslər keçirilmədi? Biz dövlət çevrilişinin əleyhinə idik. Ölkədə yaranan gərgin vəziyyət, kaos bizi narahat edirdi. Qanunlara riayət olunmurdu, istehsal aşağı düşürdü, inflyasiya güclənirdi, əhalinin həyat səviyyəsi pis vəziyyətdə idi, ölkəni korrupsiya bürümüşdü, mütəşəkkil cinayətkarlıq artmışdı, ölkənin parçalanacağı göz qabağında idi. Bütün bunlar haqqında Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinə yerlərdən məlumat gəlirdi, biz onları analiz edirdik və mütəmadi olaraq Qorbaçova məlumat verirdik. O, isə heç bir konkret qərar qəbul etmirdi. QKÇP yaradılanda da biz məsuliyyəti dərk edirdik. Forosda olarkən bu haqda Qorbaçovun razılığını da almışdıq. Lakin o, sözünə dönük çıxdı və bizim hamımızı satdı. Çünki o, xaraktercə qətiyyətsiz və cəsarətsiz idi. Bizimlə ikili oyun oynadı. Yeltsin tərəfə keçdi və özü də bilmədən öz siyasi karyerasına son qoydu. Əlbəttə onun belə ikili oyun oynamasında Yakovlevin də əli var idi. Amerika casusu olan Yakovlev SSRİ-nin dağıdılmasında və Sov.İKP-nin ləğvində Qorbaçovdan bir marionetka kimi istifadə edirdi.

Qorbaçovun özü də təsir altına düşmüşdü. Onun müntəzəm olaraq xarici dövlətlərə səfəri, xarici ölkələrin prezidentləri, diplomatları ilə mütəmadi görüşləri onun şüurunda ciddi dəyişikliklər etdi və o, tezliklə qərb demokratiyasına meyl etməyə başladı. Xaricdə yaşayan siyasətçilər, politoloqlar, iqtisadçılar Qorbaçovun bu meyindən istifadə edərək onu hər cür addımlar atmağa şirnikləndirirdilər. 90-cı illərin əvvəllərində SSRİ-də Qorbaçova qarşı xalq tərəfindən narazılıqlar artırdısa, xaricdə Qorbaçova simpatiya getdikcə çoxalırdı. Sözsüz ki, xaricdə fəaliyyət göstərən yüzlərlə institutlar, analitik mərkəzlər və sair qurumlar sosializm düşərgəsinin məhvi üçün dəridən – qabıqdan çıxırdılar. Bu işdə Qorbaçov onlar üçün bir alət idi. Yeqor Liqaçov “Загадка Горбачова” kitabında yazır ki, “1990-cı ilin yanvarında Amerikanın qəzetlərinin birində nəşr olunan bir məqalədə deyilirdi ki, görəsən Qorbaçova kömək etmək lazımdır? Əgər bu kommunist rejiminin güclənməsinə, sovet iqtisadiyyatının möhkəmlənməsinə sərf olunacaqsa, onda bu yardıma ehtiyac varmı? Göstərilən kömək o vaxt edilə bilər ki, ayrılan vəsait Kommunist Partiyasının dağılmasına, iqtisadiyyatda xüsusi mülkiyyət formasının yaranmasına yönəlsin. Qorbaçov yenidənqurma siyasətinə başlayan gündən ikinci yolu seçdi və onu yavaş-yavaş həyata keçirməyə başladı”

Qorbaçov haqqında çox danışmaq olar. Bu gün onun tənqidçiləri çoxdur. Dünənə qalsa, elə hakimiyyət illərində də az deyildi. Yerlərdə baş verən narazılıqlardan istifadə edən demokratlar, mühafizəkarlar onu kütləvi informasiya vasitələrində kəskin tənqid atəşinə tutur, onun əli ilə böyük bir imperiyanı dağıtmaq istəyirdilər. Bunlar ona nail oldular. Çox vaxt deyirlər ki, bu sistemi milli azadlıq hərəkatları dağıtmışdır. Bütün bunlarla heç cür razılaşmaq olmaz. Böyük sovet imperiyası Qorbaçovun əli ilə dağıdılmışdır. Düzdür, demokratlar, ayrı-ayrı siyasi partiyalar, xarici kəşfiyyat idarələri ona dayaq olmuş və bu prosesi sürətləndirmişlər. Sosialist dövlətlərində bir-birinin ardınca çevrilişlər, alman xalqının birləşməsi, Qarşılıqlı İqtisadi Yardım Şurasının ləğvi-bütün bunlar Qorbaçovun adı ilə bağlıdır.

Tarix özü hökmdardır və o, hər bir şəxsiyyətin tarixdəki yerini və rolunu özü qiymətləndirəcək.

“Məslək” 02 mart 1999